

P. SZALAY EMŐKE

A brassói evangélikus egyházmegye gótikus kelyhei

A gótikus kelyhek kutatása

A magyar ötvösművészet első kiemelkedő időszaka volt a 15–16. század. Az előző román stílushoz képest a gótika idejéből jóval nagyobb számú emlékmű maradt fenn annak ellenére, hogy az ötvösműveket az elmúlt századok nagyon megritkították. Az egykoron kiemelkedő nagy számban készült műveknek az alapanyagai (arany, ezüst, drágakő), önmagukban is értéket képviseltek, ebből kifolyólag fokozottan ki voltak téve a megsemmisülésnek. Nagy jelentősége van ezért minden egyes tárgynak, amely közelebb visz bennünket e korszak művészetéhez.¹

Az ötvösművészet terén a 19. század második felében a múlt tárgyi emlékei iránt meginduló érdeklődést az 1884-ben megrendezett országos ötvösművészeti kiállítás, majd a róla megjelent katalógus lendítette fel. A kiállítás a magyar ötvösség olyan nagyságú emlékművét vonultatta fel, mely leginkább az azóta bekövetkezett történeti változások következtében megismételhetetlen.

A 20. század elején Roth Victor tollából származik az első nagyszabású munka, aki az egyházi kehely történeti fejlődését tekintette át Erdélyben. Később ugyancsak ő dolgozta fel az erdélyi szász egyházak emlékművét.² Miután erdélyi kelyhekről van szó, természetesen, hogy elsőrendűen az ő munkáira támaszkodunk. Külön ki kell emelni H. Kolba Judit munkásságát. A protestáns egyházi kelyhek feldolgozásával az első példát adta az evangélikus gyülekezetek emlékművének a jelentőségére. A gótikus ötvösművészeti kutatásai mellett tárgyunk szempontjából legfontosabb a Nemzeti Múzeum liturgikus emlékművét bemutató munkája.³

A gótikus kelyhek készítése helyének meghatározása nagy feladat elé állítja a kutatókat. A tárgyak meghatározásánál több különböző forrás adatait használhatnánk fel. Ezek közül az egyik első a tárgyakon található felirat. A

1 Az irodalom részletes felsorolását lásd: P. Szalay 2017, 115–121.

2 Roth 1913; Uo. 1922.

3 H. Kolba 1978, 1980, 2004; H. Kolba – Lovag 1984, 117–140.

feliratok azonban nem egyértelműek. Ha az ajándékozást örökítik meg, ez nem mindig esik egybe a készítés idejével, hiszen egy ötvösmunka korábban is készülhetett, mint amikor ajándékozták. A másik felirattípus a liturgikus használattal kapcsolatos. A korai ötvösműveken feliratokkal alig találkozunk.

Az ötvösművészet területén a meghatározáshoz a másik adatcsoport a mesterjegy lehet. A készítő mesterre utaló jelzéseket az iparművészet más területén is találhatunk. Az ötvösművészetben a jelzések nagyobb számban fordulnak elő, ezek eredetileg nem mesterjegyek voltak, hanem a nemesfémtartalom igazolására szolgáltak. Ennek során az ezüsből készült munkákat értékük biztosítása érdekében jelzéssel kezdték ellátni. Megjelenésük összefüggött az ötvöscéhek létrejöttével.⁴ A 14. században már hazánkban is megjelentek az ötvöscéhek kezdeményei, e korból maradtak fenn az első mesterjegyek tekinthető jelzések. Ezekkel kapcsolatban újabb problémák elé kerül a kutató, ugyanis annak ellenére, hogy ismerünk mesterneveket, a jelenleg ismert jelzéseket eddig nem sikerült mesterekhez kapcsolni.

2016–2020 között az erdélyi magyar evangélikus gyülekezetek tárgyi emlékművét mértük fel.⁵ A kutatás során minden egyes magyar evangélikus gyülekezetet felkerestünk. Vizsgált területünkön négy gótikus kehely vált ismertté. Az alábbiakban ezeket a jelentős műtárgyakat mutatjuk be.

A reformáció Erdélyben

Erdélyben a reformáció különböző irányai mind teret nyertek. Az erdélyi szászok a lutheri tanokat fogadták be. A szász székekben voltak jelentős magyar népességű települések is. A középkorban ezek a települések egyházszerkezettel a szász többségű főesperességekhez tartoztak, így a reformáció során is megmaradtak a szász vezetőségű lutheránus esperességekben. A szász evangélikus püspökség fennhatósága alá tartozásból évszázadokon át nem tudtak kilépni. Az önálló magyar esperesség alapításának döntése 1874-ben született meg és 1886. március 25-én a barcasági magyar lelkészek kimondták az önálló erdélyi magyar evangélikus egyházmegye megalakulását. Ez még abban az évben kivált az erdélyi (szász) egyházkerületből és a Tiszai Evangélikus Egyházkerülethez csatlakozott. 1922-ben ebből jött létre a Romániai Zsinatpresbiteri Evangélikus-Lutheránus Egyház, amelyen az önálló erdélyi magyar evangélikus egyház megalakulását mondták ki. Az Erdélyi Magyar Evangélikus Egyház napjainkban három egyházmegyét

4 Kőszeghy 1934, XV–XVII.

5 A kutatást az NKFI 116.131. sz. pályázat támogatásával végeztük

foglal magába. A egyházközségek Erdély és a Partium területén szétszórta helyezkednek el.

Hétfalu

A Déli Kárpátok előterében, a Barcaság területén fekvő ún. barcasági csángó és magyar falvak evangélikus gyülekezetei összefüggő területi egységet alkotnak. Közülük a terület délkeleti részén fekvő Hétfalu néven illetett hét csángó település a legjelentősebb: Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu (ma: Szecsele), Brassótól távolabb Tatrang, illetve Zajzon és Pürkerec.

A hétfalusi csángók eredetéről, idetelepülésükről több elmélet ismert. A 11. századi magyar-besenyő határorrok maradványainak tartják őket, akik a kora Árpád-korban a Dél-Erdélyben lakó székelyekkel gyarapodtak. Hétfalu eredetileg királyi birtok volt. Mivel kevés termőföldjük maradt, a szomszédos szász községekben vállaltak munkát és fakitermeléssel foglalkoztak. A környékükre betelepített szászok jobbágyosra taszították a falvakat.⁶ A reformáció idején az evangélikus vallást vették fel a települések, feltehetően a szászok hatására. Egyházszerkezeti szempontból a szász evangélikus egyházhoz tartoztak. Évszázados küzdelmek után 1886-ban vált önállóvá a magyar evangélikus egyház.⁷ Az alábbiakban csupán azon egyházközségekről szólnunk röviden, amelyekben gótikus kelyhek maradtak fenn.

Csernátfalu

A települések közül Szentmihályfalvának nevezett helység templomáról 1427-ből való az első írásos említés. Feltételezések szerint a templom már a 14. század közepén állhatott. Ekkor Szentmihályfalva anyaegyház volt, hozzá tartozott a többi csángó falu is. A 15. század második feléből több írásos forrásban találjuk meg mind Szentmihályfalva, mind Csernátfalu említését. Mivel a források Szent Mihály egyházát említik, ezért kérdés, hogy a hét település közül melyikben állt a templom. A két néven említett település azonosságának bizonyítéka Mátyás király 1460-ban kelt oklevele: Szentmihály falva, másként Tharnatfalu név, amely Csernátfaluvá egyezik meg. Az oklevélből kitűnik, hogy ekkor már csak Bácsfalu, Türkös és Hosszúfalu tartozik hozzá.⁸ A történeti források alapján tehát a templom helyét Csernátfalvára teszik, ennek alapján Csernátfaluban már a 15. században templom állott.

6 Gyémánt 2013, 71–82.

7 Adorjáni 2018, 13–14.

8 Lestyán 2000, 39–40; Gyémánt 2013, 90.

Kápolnadíszes kelyhek

A 15. század elején a kelyhek nóduszán olykor oromzatos fülkék jelennek meg, amelyek a század közepére kis építményekké gazdagodnak. A jelenleg ismert anyagban a gótikus kelyheken viszonylag kis számban megjelenő kápolnanóduszok más liturgikus tárgyakon is láthatók, jelentősebb számban úrmutatókon (monstranciákon) és oltárkereszteken.

Erről Mihalik József a következőket írta: „A XV. századi ötvösök szövetségében áttört ablakokkal, pillérekkel, lomboszatokkal s a csúcsíves építészet minden aprólékos részletének felhasználásával alkotott épületek mintájára alakították, a kiképzett nódusz fogásra éppenséggel nem alkalmasan rendszeren a fővonalak menetét s ezzel az edény körrajzát szakították meg.” Idézi a nagydisznói ereklyetartót, a kassai kelyhet és bemutatja a felkai úrmutatót.⁹

Roth Viktor az erdélyi szász ötvösműveket bemutató nagy munkájában 4 kelyhet sorol elő ezzel a díszítéssel: Keresd,¹⁰ Barcaszentpéter,¹¹ Gyergyóvárhegy,¹² Szelindek,¹³ Báld¹⁴ A kelyheket mind 15. századnak határozta meg.

E. Toranova a Felvidékről írott monográfiájában a pozsonyi kehely mellett szentségtartókat is bemutat ezzel a díszítőelemmel.¹⁵ H. Kolba Judit egy kelyhet közöl, amely szintén a Felvidéken maradt fenn, Szucsányban,¹⁶ Legutóbb a Kárpátaljai Református Egyházból a benei kehely bemutatására került sor.¹⁷

A csernátfalui kehely

A csernátfalui kelyhet először Orbán Balázs írta le részletesen: „*De van Csernátfalunak mindezeknél régiebb műemléke, vagy jobban mondva műremeke, egy góth izlésben készült régi kelyhe, a mely legalább is Hunyadi János korából származik, s az ötvösség egyik legszebb alkotását állítja előnkbe. A gyönyörű régiségnek képét melléklem, hogy halvány leírásom után olvasóim annál hűvebb képét birják a valódinak. A kehely egészen ezüstdől készült s úgy kívül mint belül dúsán van aranyozva, magassága 21 centimeter, öblének felső kerülete 28 1/2 cent., átmérete*

9 Mihalik 1912, 77.

10 Roth 1922, I. 160. sz. 72. II. 64. tábla, Kreisch, Maros megye.

11 Roth 1922, I. 161. sz. 73. II. 63. tábla, Petersberg, Brassó megye.

12 Roth 1922, I. 159. sz. II. 62. tábla, Burgberg, Hargita megye.

13 Roth 1922, I. 162. sz. 73–74. 72. II. 65. tábla Stolzenbueg Szeben megye.

14 Roth 1922, I. 158. sz. 71., 39. kép Baelndorf.

15 Toranova, 1983, 53. pozsonyi kehely, úrmutatók pl. pozsonyi 50–51.

16 H. Kolba 2004, 38–39. 25a. kép

17 P. Szalay 2017, 32–37.

9 cent. A kehely felső részének vagy öblének közepe táján szép idomitásu dombor-párkányzat vonul el, a melyen alól bemélyített metszéssel növénydíszt közé fogott madarak tűnnek fel. Ugy a növénydíszt, mint a madáralakok igen finom metszetűek, s zománczozásnak nyomait mutatják, a melyek azoknak egykori színompájára engednek következtetést vonni. Legszebb azonban a kehelygomb (pomellum) ékítményzése; itt egy hatszög idomu díszletsoportozat van. A hatszögű díszletsoport mindenik oldala egy góth izlésű imolácskát vagy inkább ablakot tüntet elő; az ablak fölött keresztvirágban végződő csúcsmű, s a fölött lörés és falvéddel (Zinnen) tetőzött várfal-oromhoz hasonló ábra huzódik el.

Az ablakokat három tornyacsccsal (fialen) ékített oldaltám választja el. Mindezek fölött a díszlet hatszögének megfelelő hatszögidomú fedélzet tűnik fel, mondat-szalagokkal, melyeknek fekete zománczu betűi olvashatlanokká koptak, csak egyikén hittem kivethetni Anno-t, az évszám már elkopott; de a használt majuskel betűjelek határozottan a XV-ik század közepe tájára utalnak. A kehelytő itt részletezett műalakja a legfinomabb metszést tünteti elő, az egész átlátszólag (a jour) van dolgozva, a chinaiak ilyszerű műveinek bámulatos türelmével; de e mellett ritka műértelemmel is, mert ott minden részlet: az ablakok díszművezete, a csúcsművek virágsomói és keresztvirága, a kiszökelve feltörő oldaltámok nyulánk tornyacscai, mind az építészeti műszabályainak megfelelőleg vannak idomitva; szóval itt kicsided (miniature) alakban előnkbe van állítva az, a mit a góth építészeti roppant mérvekben oly nagyszerűleg idomitott az építészetenél; itt ezüstbe van parányi téren kivésve az, a mit ezen emléképítészeti kőbe szokott volt önteni, itt mint ott minden alakítás nemcsak gyönyörködtet, hanem egyszersmind korjelölőként tűnik fel. A kehely szintén hatszirmu s alól díszletezett félkörökben végződő talpazatának egyik szírmán egy ornatusban levő katolikus pap alakja van bekarcolva, mely egy fenn helyezett dicsfényővezte kehely előtt imádkozik. Az egész, a mint ezen rövid leírásból is megítélhetni, egy valódi műremek s az ötvösség oly kiváló műve, a melynek kevés párja van hazánkban. Ezen általános műbecse mellett érdeket költethet bennünk azon tudat is, hogy az kétségtelenül a régi Zenthmihál ecclesia korszakából való, s annak egyedüli emlékét képezi, mely ezen egykor királyilag dotált ecclesiának valóban királyi fényű clenodiumát mutatja fel az utókornak*. E kehely szépsége engem váratlanul lepott meg, s kárpótlást nyujtott azon csalódásomért, a mely itten remélt régi egyházi jegyzőkönyvek és más okmányok nem léte miatt ért. Itt mindenestre mint régi központi egyháznál ilyeknek kellett lenni, de – úgy látszik – a harczihar, a mely e faluk felett annyiszor vonult át, megsemmisíté azokat, úgy hogy Csernátfalui legrégebbi jegyző- és anyakönyve csak 1761-ig megy fel.¹⁸

18 Orbán 1868, VI. 161–162.

*A kehely leírása*¹⁹

Ezüst, aranyozott, öntött, vésett díszítéssel.

Hatkaréjos talpa vízszintes talplemezzel ellátott, felette a talpél áttört sáv. A karéjos talpból élek futnak a hatszögletű szártagig. A nódusz un. kápolna alakú. A gömbölyű aljú kupa kuppakosárban ül, részsütösen öblösödik. Díszítés: a talpél akantuszleveles hulláminda, az egyik talpkaréjban kehelyre helyezett oltári szentségre áhítattal feltekintő szent alakja. A nódusz alatt vésett rácsozással és négyszirmú rozettákkal díszített elem. A nódusz építménye támpillérekkel erősített vimpergás, kereszttrózsás, alul liliomos pártázattal övezve. A fülkékben magas karéjos, lóhereíves ablakok. A kehely alatti hatoldalú csonka gúla alakú elemen mondatszalog. A kuppakosáron egymáson áthajló vastag indákon kisebb ágak és levelek, felül liliomos párta.

Felirata a kuppakosár alján, mondatszalongon: „INRI LUCAS MARCUS MATIAS IOANNES”. A szájhagyomány szerint Hunyadi János adományozta a gyülekezetnek.

Jelzés nélkül.

Készült: 15. század közepe.

Méreték: talp átm.: 11,2 cm száj átm.: 9 cm m.: 20,5 cm. (1. kép)²⁰

A csernátfalui kehely a gótikus kelyhek összes sajátosságával rendelkezik. Az ezüstből készült, teljes felületén aranyozott munka hatkaréjos talpát vízszintes talpperem övezi. Az öntött talpszegély függőleges, jellegzetes szeszélyesen hajló hullámindából kiágazó dús akantuszlevelekkel áttört. A talp vízszintesen terül, hirtelen megy át a hatoldalú, csonkagúla talpszárba, amelyet felül tagolt, hatszögletes tárcsa zár (1a. kép). A nódusz hatoldalú kápolna. Hat kis számárhátíves fülke emelkedik fordított állású liliomos pártás talpazaton. A felül csúcsíves fülkék az ívek alatt karéjos záródásúak, a csúcsívek külsején apró lángnyelvek, tetejükön kereszttrózsza. A fülkék között kis tornyokkal ékesített támpillérek kettős támpillérrendszerbe állítva. A fülkékben a kettős osztatú ablakok felső részén mérműves áttörések láthatók. A kápolna nódusz öntött elemei finoman formáltak. A fülkék közötti oszlopocskák, fialék felülete tagolt. A nódusz alatt és felett hatoldalú csonkagúlak fogják közre a szárat. Az alsó elem hat trapéz alakú oldala vésett díszítésű. Mindegyik lapon ferde rácsozásban elhelyezett a díszítés, mely három esetben egyszerű vonalakból áll, egy lapon a vonalakkal tagolt rombuszok között egy mezőben virág dísz-

19 P. Szalay 2018, 188. 267. kép

20 A tanulmányhoz tartozó képek Tőgyi Balázs felvételei.

lik. Egy lapon négyszirmú egyszerű kis virágok, míg az utolsóban négy nagy, tagolt levél tölti be a teret. A kehely különlegessége a vésett szöveg elhelyezése a kuppakosár alján (1d. kép).

Analógiák

Mivel a csernátfalui kelyhen nem utal semmi a készítés idejére és helyére, felirat illetve jelzés nincs rajta, csak a fentebb említett módon, a formai és díszítésbeli elemek aprólékos összevetésével tehetünk kísérletet további feltételezések felállítására. Az E. Toranova által közölt felvidéki anyagban a 15-16. századi monstranciák szinte mindegyike kápolnadíszes.

A Nemzeti Múzeum korai egyházi emlékégyében egyetlen 15. századi gótikus ilyen díszítésű kehely található.²¹ Két úrmutató talpát díszítik kápolnák²², mindkettőt a 15. század első felére datálta. Közülük a szendrői úrmutató kápolna megoldásához áll közel a csernátfalui kehely részlete, a fülkék számárhátívei kis lángnyelvekkel, az egész elem alsó csonkagúla alakú részével mutat hasonlóságot. H. Kolba az általa a gótikus ötvösművészetünk egyik kiemelkedő alkotásának tekintett monstranciát a királyi műhely nagy gyakorlattal rendelkező, de ismeretlen mesteréhez kapcsolja. Az általunk ismert kápolnánóduszú kelyheken általában kevésbé díszes megoldásúak a támpillérek, mint a csernátfalui kelyhen.

Az erdélyi kelyhek, a felvidéki monstranciák mellett a Dunántúlról is ismerünk egy ilyen kelyhet, amely a kőszegi Szent Jakab templom kincstárában maradt fenn.²³ Ez a kehely részleteiben mutat hasonlóságot a csernátfalui kehellyel. A kápolna jóval szerényebb, a támpillérek külső sora egyszerűbb szögletes elemekből kialakított változat.

A kápolna fülkéiben lévő gótikus ablak hasonlóan kéttős osztatú, felül két kör alakú áttöréssel, amely felett a kőszegin egy újabb kör látható. A csernátfaluinál viszont halhólyagos a lezárás. A másik hasonlóság a kupa alján lévő kuppakosárszerűen körbefogó, felül kötélodrásos borda. A lezáró liliomos pártázat viszont különbséget mutat, a kőszegi kehely díszítése egyszerű, erősen stilizált liliomsor, míg a csernátfalui kelyhen tagolt szirmú a liliomsor. Szembetűnő hasonlóságot tükröz a kehelykupa alsó részének vésett díszítése. A jellegzetes gótikus ornamentika két, egymást keresztező vastag inda, amelyről kisebb levelek, stilizált virágok ágaznak ki. Az ágak ke-

21 H. Kolba 2004, 25, 38–39.

22 Uo. 2004, 68, 69, 94, 96.

23 H. Kolba 1984, 1–2. 118. 12. jegyzet.

resztesződésén madarak ülnek, egyik előre néz, másik hátra, míg a harmadik csipeget (1b. kép).

Hasonlóság továbbá a talp felső karéjainak vésett díszítése. A kőszegi kelyhen mindegyik karéj díszített, a csernátfalui kehelynek csupán egyik talpkaréjában láthatunk vésett díszítést, egy imádkozó tonzurás alak, aki tekintetét a feje felett lebegő kehelyre helyezett ostyára, az oltári szentségre függesztve imádkozik (1c. kép). A kőszegi kelyhen Árpádházi Szent Erzsébet alakja jelenik meg, a többi díszítést mondatzalagok alkotják. Felirat a csernátfalui kelyhen is látható, de itt a kuppakosár alsó részén helyezték el a szalagokat az evangélisták és Jézus nevével. Somogyi Árpád Árpádházi Szent Erzsébet alakjának ábrázolását annak bizonyítékának tartja, hogy magyar munka. A feliratban 1486 dátum szerepel, amely bizonyítja, hogy 15. századi ötvösmű.²⁴ A kőszegi ötvösségről, ezen korai időből nincs adatunk, így a kehely készítési helyét sem jelöli meg Somogyi.

A csernátfalui kehelyről a szóbeli hagyomány a mai napig úgy tartja, hogy Hunyadi János adománya. Mint fentebb szó volt róla, Hunyadi János valóban adott egy oklevelet Szentmihályfalunak, így talán nem teljesen kizárt, hogy tőle származik ez a valóban fejedelmi ajándék.

Brassó

A 16. századi reformáció során az erdélyi szászok jellemzően evangélikus, a magyarok pedig református hitre tértek. A vagyonos, befolyásos szászok egy idő után a magyarok egy részét visszacsábították az evangélikus hithez különböző kedvezményeket nyújtva a papoknak és a híveknek. A szászok germanizáló politikájuk folytán fokozatosan magukba olvasztották a magyar evangélikusokat, akik végül templomukat is elvesztették. 1777-ben a szász és a magyar evangélikusok közösen építettek templomot. A két közösség között azonban folyamatosak voltak a súrlódások, így a magyarok 1783-ban, Gödri János lelkesége idején felépítették a brassói magyar evangélikus templomot, melyre az 1781-ben kiadott türelmi rendelet adott lehetőséget.²⁵

Hólyagos kelyhek

A gótikus kelyhek egyik csoportjának jellegzetes díszítését a kuppát borító hólyagsorok alkotják, amelyek mozgalmas felületeket hoznak létre. Az első megoldásnál a két hólyagsor egymás felett helyezkedve, függőlegesen áll, másik esetben az alsó

24 Somogyi 1962, 253–254.

25 Binder 2001, 14–17.

hólyagsor kissé csavart formát ölt, ennek következtében az egész tárgy szinte hullámzik. Erre vonatkozóan ismerünk példákat Bázánról,²⁶ Küküllőmagyarósról,²⁷ valamint Dubicsáról.²⁸ Legutóbb a felvidéki nemesócsai, a miskolci és a tolcsvai református gyülekezetnél leltünk ilyen kehelyre.²⁹

*A kehely leírása*³⁰

Ezüst, aranyozott, öntött, ékkődíszítéssel.

Homorú talplemezén zezzug vonalas talpsáv, hatkaréjos talpa hatoldalú szárban folytatódik, rajta ágakkal lezárt tárcsa. A nódusz két levélsoros, fordított csonka kúp alakú küllőkkel. A szárgyűrűk vésett díszítésűek, a kupa erezett hólyagsoros, felül csavart és tagolt dróttal zárva, rajta hajló rózsabimbóval, levelekkel, a talp karéjaiban akantusz levélben türkizetek, a kupa pártája alatt üres foglalatok. Felirata: „I: E: B: P: H: C ANNO 1695”

Jelzés nélkül.

Készült: 15. század.

Méretetek: talp átm.: 14,5 cm száj átm.: 11,1 cm m.: 24,8 cm. (2. kép)

A kehely homorúan ívelő, hatkaréjos magas talplemezen ül, felette csavart borda, majd domború hulláminda fut körben, közeiben levélszerű elemek láthatóak. A karéjok találkozásán becsavarodó akantuszlevelek ülnek, rajtuk felhajló szélű virág, négyszögű foglalatban türkiz színű ékkövek (2a. kép). A hatszögletű szár élei a talplemezen alig kiállóak. A szártag öntött, élein egymáson túlérő, egymást keresztező rudak. A nóduszt közrevező két szárgyűrű hatoldalú, álló téglalap alakú lapjainak oldalain vésett négyszirmú, a teret kitöltő rozetták rácsos középpel. A nódusz lapított pogácsa alakú, egész felületét mély barázdák és hangsúlyosan kiemelkedő bordák tagolják, melyekből összeálló alapmotívum a szokásos, széles, hegyes végű levélsor hangsúlyos barázdákkal határolva. A levélsorok között ülnek a kerek, széles körgyűrű küllők, bennük domború, sokszirmú rozetta, közepükben sarkokra állított üres foglalatok. A kuppakosár alacsony, két egymással szembe forduló, nagyméretű, csepp alakú, közepükön függőleges bordával tagolt hólyagsorral díszes, az alsó sor nyújtott, csavarodó. A felső bordasor közeiben karmos ékkőfoglalatok. A kosár felül szélesebb és keskenyebb sodort dróttal lezárt (2b. kép)

26 Roth 1922, 101. tábla.

27 Roth 1922, 102. tábla, 4. kehely.

28 H. Kolba 2004, 33. 34. sz. kehely.

29 P. Szalay 2017, 67–71. 31–32–33. sz. kehely.

30 Keöpeczi Sebestyén 2011, 194–195; P. Szalay 2018, 112. 133. kép

Analógiák

A kehelynek először is formai analógiáit keressük. A Nemzeti Múzeumban található egy hasonló formájú edény.³¹ Az alapvető formai hasonlóság ellenére azonban a két mű több formai elemében is eltér. A kehely egyes részleteinek hasonlóit Erdélyben találunk. Ezen jellegzetességek súlyánál azonban figyelembe kell venni, hogy innen nagyszámú ismert emlékeanyaggal rendelkezünk. A talpkaréjok díszítésének hasonlóját ugyancsak Erdélyből láthatjuk, Nagyselykről. A talp karéjaiba helyezett levelekhez hasonlók filigrán és zománccsívású kelyheken láthatók Hóltövény,³² Beszterce³³ és Homoróddaróc.³⁴

A nódusz tárcsáján lévő egymást keresztező hengeres rudakkal megegyező kialakítás egy Nagyszeben közeli gyülekezetben, Szászújfaluban maradt fenn.³⁵ A pogácsa nóduszt tagoló mélyített barázdákkal és élbarázdával kialakított levelek között a kerek küllők Prázmár³⁶, Óvárhely³⁷ kelyheihez hasonló megoldást mutat. A kupa hólyagjai Bázna³⁸, Nagyselyk³⁹ és a H. Kolba által előbb említett Nemzeti Múzeumbeli kehely hólyagsorával teljesen megegyezik.⁴⁰

A kuppakosarat lezáró lilimos párta igen gazdag díszítésű. Hasonlóan díszes a nemesócsai gyülekezet hólyagsoros kelyhe,⁴¹ de a brassói kehely pártája ennél is gazdagabb. A keskeny gyűrűből rózsáágak emelkednek kinyílt virággal, bimbóval és hármassal levéllel. A nemesócsai kehelyről Vende Aladár azt jegyezte fel, hogy brassói munka. Amennyiben 15. századnak fogadjuk el, akkor meg kell jegyezni, hogy Brassóban 15. századi adatok nem ismeretek az ötvösökkel kapcsolatban. H. Kolba Judit a Nemzeti Múzeumbeli hasonló hólyagdíszű kelyhet ismeretlen mesternek tulajdonította, a 15. század második feléből eredezteti, a Mátyás-kori reneszánsz, szép és kiemelkedő alkotásának tartja.

A felsorolt kelyheket mind Roth, mind H. Kolba 15. századi készítésűnek írta le. A nagyselykit Klusch szintén a 15. századra datálja. Mindezek alapján a

31 H. Kolba 2004, 34. kép.

32 Roth 1922, I. 181. sz. 81–82., 81. II. kötet, 81. tábla, Helsőrdorf, Brassó megye.

33 Roth 1922, I. 194. 88. II. 84. tábla, Bistritz, Beszterce-Naszód megye.

34 Roth 1922, I. 195. 88. II. 85. tábla, Draas Brassó megye.

35 Roth 1922, I. 119. 49–50. II. 44. tábla.

36 Roth 1922, I. 84. sz. leírás 33–34. 27. tábla 4. oldal Tartlau, Szeben megye.

37 Roth 1922, I. 103. sz. 42–43. o. II. 37. tábla 1. kép Burghalle Beszterce-Naszód megye.

38 Roth 1922, I. 225. sz. 101–102. II. 101. tábla Bassen Szeben megye.

39 Klusch 1988, 80.81. kép.

40 H. Kolba 2004, 34. sz. 45.

41 P. Szalay 2017, 32. sz. 67–69. 32. kép

brassói kelyhet szintén 15. századnak véljük. Brassóba kerülésének körülményeit nem ismerjük. Jelenleg az egyházközség történetének részleteivel nem tudjuk összekötni ezt a jelentős szépségű kelyhet.

Pürkerec

A Háromfalunak nevezett, az előbbiektől kissé távolabb fekvő Pürkerec, Tatrang és Zajzon 1445 körül különváltak. Erre az a magyarázat, hogy 1440-1445 között Pürkerecen templomot építettek a hívek, ezzel elszakadva Csernátfalutól, saját anyaegyházat alapítottak, amelyhez a közelében fekvő Tatrang és Zajzon, mint leányegyház csatlakozott.⁴² Még ebben az évszázadban várfallal vették körül, amelyet 1761-ben átépítettek, alacsonyítva a falak magasságát. Egy 1513-ban kelt oklevél szerint templomát Mária Magdolna tiszteletére szentelték fel. Ezt követően nem sokkal később a reformáció hatására és szász nyomásra a település lakói áttértek a római katolikus vallásról az evangélikusra.⁴³

A kehely leírása⁴⁴

Ezüst, öntött, domborított, vésett díszítéssel.

Homorúan emelkedő talppereme hatkaréjos talpban folytatódik. A talpél áttört, zeg-zug vonalas. A szár élei pártás szártagba futnak. Az alsó szárgyűrű hatoldalú. A nódusz pogácsa alakú, rotuluszokkal. A kupa gömbölyű aljú, rézsútos oldalú. Díszítés: a szárgyűrűn rácozás, a nóduszon két szembe fordított sülyesztett barázdás levélsor. A rotuluszok sarkukra állított négyzetek, bennük vésett rozetta.

Jelzés nélkül.

Készült: 15. század

Méreték: talp átm.: 10 cm száj átm.: 8 cm m.: 16,3 cm. (3. kép)

Analógiák

Formailag hasonló Kisdisznód⁴⁵ és egy H. Kolba által közölt ismeretlen eredetű kehely.⁴⁶ Ha az egyes részleteket vesszük végig, az áttört talpél zeg-zug vonalban hármas tagolású belsővel a kisdisznódi kehelyhez hasonló. A száron a nódusz alatt a hatszögletű alsó szárgyűrű rácozását szintén láthatjuk több kelyhen is, de

42 Lestyán 2000, 49; Gyémánt 2013, 97.

43 Gyémánt 2013, 98.

44 P. Szalay 2018, 151. 200. kép

45 Roth 1922, I. 57. 25. oldal, II. 25. tábla 1. Michelsberg, Szeben megye.

46 H. Kolba 2004, 34. 16. kép.

sokkal finomabb kivitelezésben, itt elég elnagyoltak a vonalak. A nódusz felett hiányzik a gyűrű, a hengeres szár látszik. A talp felső részét lezáró többes gyűrűsor felül pártázattal záródik. H. Kolba egy ismeretlen eredetű hasonló megoldást mutató kelyhet⁴⁷ 15. század közepi készítésűnek tartott. Ugyancsak pártázatos a felvidéki somorjai kehely,⁴⁸ amelyet szintén 15. század végének feltételeztem.⁴⁹ Az erőteljesen kiemelkedő küllők egybefüggnek a nódusszal, a sarkukra állított négyzet lapú kockák előlapján vésett négyszirmú rozetta, amelyekhez hasonló megoldás Jád és Malomvíz⁵⁰ kelyhein látható. A hasonlóságot fokozza, hogy mindkettőnek viszonylag magas a nódusza. Hasonló küllőkkel ellátott kelyheket H. Kolba is felsorol⁵¹ (3a. kép). Miután az analógiaként meghatározott mind-egyik szász kelyhet Roth a 15. századra, H. Kolba kissé szűkítve az időtartamot, a 15. század közepére teszi, feltehető, hogy a pürkereci kehely is a 15. század közepén készülhetett. Az egyházközség története alapján, mely szerint 1440-1450 között épülhetett a pürkereciek első önálló temploma, úgy véljük, hogy ez a kehely a település anyaegyházközséggé válásával kerülhetett Pürkerecre.

Tatrang

Tatrang a kutatás szerint később alakult, mint a többi falu, az 1366-os oklevélben, amelyben felsorolják a hat települést, Tatrang még nem szerepel. A helység első írásos említése 1427-ből való. A települések sokrétűségét mutatja, hogy nevét besenyő eredetűnek tartják.

A fenti 1513-as oklevélben történik említés arról, hogy a tatrangiak - akik Pürkerec filiának egyháztagjai voltak - egy Mária kápolnát építenek, amihez az engedélyt a barcai káptalan dékánja azzal a feltétellel adja meg, hogy továbbra is a pürkereci lelkipásztornak kötelesek a hívők az anyagiakat fizetni, a lelkész pedig köteles ott havonta kétszer az öregeknek, betegeknek szentmisét mondani és a szentségeket kiszolgáltatni.⁵² Tatrang későn, csak 1686-ban lett önálló evangélikus egyházközség. A régi kis kápolna köveinek felhasználásával 1757-ben evangélikus templomot építettek a településen.⁵³

47 H. Kolba 2004, 18. sz. 35. 18. kép.

48 P. Szalay 2017, 22. sz. 55-56. 155.

49 P. Szalay 2017, 55-56.

50 Roth 1922, II. 27. tábla 2-3. Iaad Beszterce-Naszód és Mühlbach Hunyad megye.

51 H. Kolba 2004, 34. 16. sz. uo. 36. 21. sz.

52 Orbán 1868, VI. 166; Gyémánt 2013, 99.

53 Lestyán 2000, 53. Gyémánt 2013, 101.

*A kehely leírása*⁵⁴

Ezüst, aranyozott, öntött, domborított díszítéssel.

Hatkaréjos, homorúan felhajló talpszegélye felett áttört talpsáv. A talpélek kúposan futnak a hatszögletű tárcsához. A szár hatszögletű, a nódusz pogácsa alakú. A kuppa részütösen öblösödő. Díszítés: A talpsáv díszítése hullámlámbán kis levelek. A nóduszon egymással szemben két domborított levélsor mélyített barázdában, közöttük két sorban négy nagy szíromleveses rozetta küllő, bibéjük félgömb alakú.

Jelzés nélkül.

Készült: 15. század

Méretetek: talp átm.: 10 cm száj átm.: 8 cm m.: 18,5 cm. (4. kép)

Analógiák

Formailag és arányaiban két kelyhet hozunk analógiaként. Az erdélyi Szeben megyei Lesses kelyhét, amelyet Roth 15. századnak tartott⁵⁵ és egy H. Kolba által ugyancsak erdélyinek tartott kelyhet, amelynek szintén a 15. század második felére tette készítési idejét.⁵⁶ Az egyes részletek közül ki kell emelni a talp áttört sávjának díszítésében látható nagy hullámokba helyezett stilizált leveleket (4a. kép). A két szárgyűrű szélessége eltérő, alul szélesebb, felül keskenyebb, ilyen a táblási kehely megoldása.⁵⁷ A lapított pogácsa alakú nóduszon a jellegzetes élbarázdás levelek között ülnek a küllőket alkotó virágok. A virágok két szíromsorosak, bennük gömb közép. Ilyen az említett Lesses kelyhének virága, valamint a H. Kolba által közölt 28. számú kehely két szíromsor között ülő gömb megoldással.⁵⁸

Az említett kelyhet Roth 15. századnak határozta meg, H. Kolba pedig az 1480-as évekre datálta készítési idejét, ismeretlen eredetűnek tartotta.

Mindezek alapján talán nem alaptalan, ha a tatrangi kelyhet is 15. századnak tartjuk.

A Romániai Magyar Evangélikus Egyház Brassói Egyházmegyéjében végzett felmérésünk során négy, eddig a kutatás előtt ismeretlen gótikus kehely bizonyítéka annak, hogy a protestáns egyházak sok évszázados kincseket őriznek.

54 P. Szalay 2018, 228. 293. kép

55 Roth I. 81. sz. 33. o. II. 29. tábla 1. kehely Schönberg Szeben megye.

56 H. Kolba 2004, 27. 40-41.

57 Roth I. 85. sz. 34. oldal II. 26. tábla Tobsdorf Szeben megye.; H. Kolba 2004, 45. 34. sz.

58 H. Kolba 2004. 42-43. 140. 28. kép

IRODALOM

ADORJÁNI Dezső Zoltán

2018 A Brassói Magyar Evangélikus Egyházmegye története.

In P. Szalay Emőke szerk.: *Brassói Magyar Evangélikus Egyházmegye I. Debrecen.*

BINDER Pál

2001 *Brassói magyar krónikások és barcasági evangélikus egyháztörténészek.* Brassó.

GYÉMÁNT Richárd

2013 *A hétfalusi csángók nemzetiségi és felekezeti sajátosságai. Acta Universitatis Szegediensis, forum, acta juridica et politica,* (3) 2. 67-104.

KEÖPECZI SEBESTYÉN József

2011 A brassói magyar evangélikus egyház régi klenódiumai. In Sas Péter szerk.: *A heraldikus Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága.* Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó.

KLUSCH, Horst

1988 *Siebenbürgische Goldschmiedekunst.* Bukarest. H. KOLBA Judit

1978 Gótikus kelyhek a győri székesegyházban. In Dávid Lajos szerk.: *Arrabona. A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve 19-20., Győr,* 313-343.

1980 Gótikus kelyhek az evangélikus gyülekezetekben. *Evangélikus Szemle* 2. 48-57.

2004 *Liturgische Goldschiedearbeiten im Ungarischen Nationalmuseum 14-17. Jahrhundert.* In *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Series Mediaevalis et Moderna I. Nr. 38.*

H. KOLBA Judit-LOVAG Zsuzsa

1984 A Szombathelyi Egyházmegye ötvösművészeti emlékei. *Művészettörténeti Értesítő.* 33. évf. 3. sz. 117-140.

KŐSZEGHY Elemér

1936 *Magyarországi ötvösjegyek a kezdetektől 1867-ig.* Budapest.

LÉSTYÁN Ferenc

2000 *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai.* Gyulafehérvár.

MIHALIK József

1912 *Az ötvösség.* In Ráth György szerk.: *Az iparművészet könyve III.* Budapest.

ORBÁN Balázs

1868 *A Székelyföld leírása.* Pest.

P. SZALAY Emőke

2017 „*Az Írás ivóeszközéről beszél...*». I. XV_XVII. századi gótikus és későgótizáló úrasztali kelyhek a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneni és tiszántúli református egyházközségekben. Debrecen.

P. Szalay Emőke társszerzőkkel

2018 *Brassói Magyar Evangélikus Egyházmegye I-II.* Erdélyi Magyar Evangélikus Egyház Javainak Tára I-II., Debrecen.

ROTH, Victor

1913 *Az egyházi kehely történeti fejlődése Erdélyben.* *Archeológiai Értesítő,* 97–132.

1922 *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens. I.* Goldschmiedearbeiten. Hermannstadt.

SOMOGYI Árpád

1962 *Régi kőszegi ötvösökről és ötvösművekről.* *Művészettörténeti Értesítő* II. 253–264.

TORANOVA, Eva

1983 *Zlasnitsvo na Slovensku.* Bratislava

1. kép Gótikus kehely (Csernátfalu)

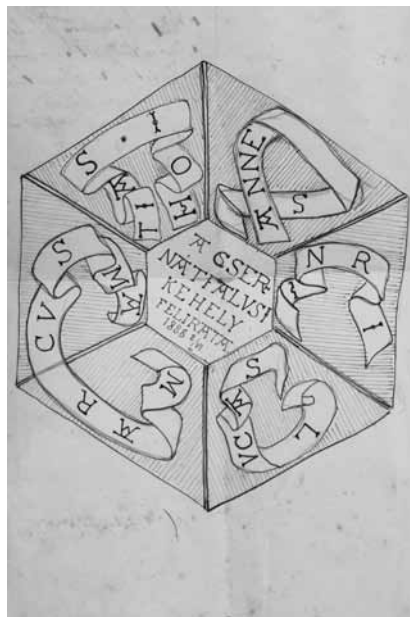

1a. kép Kehely nádusza (Csernátfalu)

1b. kép Kehely kuppakosarának részlete
(Csernátfalu)

1d. Kehely kuppakosár részlet. Rajz a
Csernátfalui Egyházközség Irattárából.
(Csernátfalu)

1c. kép Kehely talprészlet (Csernátfalu)

2. kép Gótikus kehely (Brassó)

2a. kép *Kehely talpa (Brassó)*

2b. kép *Kehely hólyagsoros kuppája (Brassó)*

3. kép *Gótikus kehely (Pürkerec)*

3a. kép *Kehely részlet (Pürkerec)*

4. kép Gótikus kébely (Tatrang)

4a. kép Kébely talpa (Tatrang)